

DEMOGRÁFIA

Népszámlálások és más felvételek kérdőíveinek logikai szerkezetéről

Griffith Feeney – Samuel Feeney: On the logical structure of census and survey questionnaires

Genus, 2019. szeptember 3. 1–20. p. (online)

DOI: [10.1186/s41118-019-0065-y](https://doi.org/10.1186/s41118-019-0065-y)

A népszámtudomány területein nélkülözhetetlen az adatgyűjtéshez használt eszközök alapos ismerete. A népszámlálások és más felvételek kérdőíveinek három alapvető elemét a kérdések, az ezekre adható lehetséges válaszok, valamint a kérdések átugrását szabályozó utasítások jelentik. Az ugratási instrukciók lehetővé teszik, hogy az összeíró vagy az adatszolgáltató egy vagy több (rá nem vonatkozó) kérdést átugorva lépjen tovább a kérdőíven.

A tapasztalt kutatók tudják, hogy az adatok elemzéséhez mennyire fontos a kérdőívek és a metaadatok alapos ismerete. Megfelelő következtetések eléréséhez pontosan ismerni és érteni kell a változók jelentését, ami gyakran megköveteli a változók értékeinek megállapítása alapjául szolgáló kérdések és válaszok alapos vizsgálatát. Az ugratási instrukciók hasonlóképp fontosak a kérdőív kialakításakor. A hivatalos statisztikák területén ez a nemzeti statisztikai hivatalok szakterülete, ám ezek általában a felhasználók igényei szerint gyűjtik az információkat.

Ha a kutatók vagy más felhasználók kérdéseket javasolnak, fontos, hogy a lehetséges válaszokat, valamint az adott kérdések szempontjából érintett személyek csoportjait is meghatározzák. A kérdések *útvonala* a kérdések egy részhalmazának megfelelő egymásutánisága, amelynek *validitása* azt jelenti, hogy az adott kérdéseket egy érintett személynek a felvételi utasításnak megfelelően fel lehet tenni a korrekt információk megszerzése érdekében.

Egy személyt akkor tekinthetünk *kompetensnek* egy kérdés szempontjából, ha ez a kérdés vonatkozik rá. Egy változóra vonatkozó nemválaszolási arány kiszámításához az adott kérdésben kompetens személyek számát kell a nevezőben szerepeltetni.

A kérdőíveket általában szakaszokra (fejezetekre) osztják megfelelő kérdéssorozatokkal és a hozzájuk tartozó összeírói instrukciókkal. Ez a szakaszolás egyszerű, ám fontos része a kérdőív kialakításának, egyszerre segíti a kérdőív megértését és a logikai komplexitás egyszerűsítését.

A tanulmány elsődleges célja, hogy a logikai struktúrát a lehető legegyszerűbb módon magyarázza el és módszereket biztosítson a felmerülő fontos kérdések megválaszolására. Második célja, hogy a bemutatott módszerek a világ minden részén elérhető legyenek a kutatók és a nemzeti statisztikai hivatalok számára. A módszereket a szabad, nyílt forráskódú R statisztikai szoftver felhasználásával valósítják meg, és a megadott R-kód felhasználható az eredmények bemutatására, valamint a módszerek más kérdőívekre és adatkészletekre történő alkalmazására is.

A tanulmány egy példán, Malawi 2008. évi népszámlálásán¹ szemlélteti az automatizált eljárásokat a kérdések szempontjából kompetens személyek számának, valamint a „nem alkalmazandó” és a nemválaszolási kódoknak a meghatározására, elkerülve a kompetens személyekkel kapcsolatos, hibákat előidéző manuális munkafolyamatokat. Különböző praktikus alkalmazások lehetősége merült fel például a kérdések útvonalának elosztására és ezen keresztül a kikérdezések hosszának becslésére vonatkozóan, kiemelve a szisztematikus, empirikus megalapozottságú eljárások fontosságát. Mintavételes felvétel esetében az egyes kérdéscsoportokhoz tartozó változókban érintett adatszolgáltatók számának elő-

¹ Az IPUMS – International (Integrated Public Use Microdata Series – International) nemzetközi népszámlálási mikroadat projekt adatbázisában szereplő minta alapján.

zetes becslése fontos tényező a mintanagyság meghatározása, illetve a standard hibák csökkentése érdekében. Az érvényes, illetve az érvénytelen útvonalak azonosítása nyilvánvalóan releváns az adatok editálása szempontjából is.

Van továbbá egy még fontosabb, rendkívül aktuális szempont a kérdőívek logikai szerkezetének hangsúlyozásához. Több évtized óta nyilvánvaló, hogy a népszámlálások és más felvételek is előbb-utóbb át fognak térni a hagyományosról az elektronikus kérdőívekre. Ezt elsőként 35 évvel ezelőtt írták le. Fennmaradhatott még a személyes kikérdezés az internet és a mobiltelefon elterjedésével, de az okostelefonok és tabletek utóbbi évtized során tapasztalt rohamos térnyerése már jelzi a népszámlálási papír-kérdőívek korának lejártát.

Nem tudjuk pontosan, mennyire felkészültek a világ statisztikai hivatalai (az ENSZ Statisztikai főosztályának adatai szerint közel kétszáz ilyen van) erre az átállásra. A papír kérdőív viszonylag engedelmes eszköz, szemben a jóval rugalmatlanabb elektronikus kérdőívekkel, amelyek lényegében számítógépes programok. Ez utóbbiak nagyszerű előnyökkel kecsegtetnek, ugyanakkor azonban olyan kockázatokkal is járnak, amelyek a papíralapú kérdőívek esetében nem állnak fenn, és amelyekkel kapcsolatosan számos statisztikai hivatal nem rendelkezik tapasztalatokkal – hálózati kapcsolat, felhasználói felület tervezése, szoftverfejlesztés. A rendkívül költséges, a népesség egészére kiterjedő, és általában 10 évenként végrehajtott népszámlálás esetében a szoftverfejlesztés hibái egyes-nesen katasztrofálisak lehetnek.

A leghatékonyabb módszer a szoftverfejlesztési hibák elkerülésére elsősorban a kérdőívek minél teljesebb tesztelésének végrehajtása, másodsorban az akadálytalan kommunikáció biztosítása egyfelől a szoftverfejlesztők, másfelől a kifejlesztendő szoftver céljainak meghatározásáért felelős munkatársak között. A logikai struktúra tartós figyelmen kívül hagyása nehéz helyzetbe hozza a kérdőívek formai és tartalmi kidolgozásáért felelős szakembereket. A kérdőívek logikai struktúrájának alapos megértése és az átugrási utasítások által létrehozott esetek számára létrehozott szóhasználat lehetővé teszi számukra, hogy hatékonyabban kommunikálhassanak az elektronikus kérdőívek kidolgozásáért felelős számítógépes programozókkal.

A 2020 körüli népszámlálásoknál várható átállás a papíralapúról az elektronikus kérdőívekre mérföldkő lesz a lakossági adatgyűjtések történetében. Ehhez igazán nélkülözhetetlen a kérdőívek logikai szerkezetének megfelelő kialakítása. A szerzők e munkához kívántak hozzájárulni.

TÁRGYSZAVAK: elektronikus kérdőívek, népszámlálások és felvételek adatfeldolgozása, kérdések átugrása, kérdések logikus sorba rendezése, érintettség a népszámlálási vagy felvételi kérdéseket illetően, kérdések útvonalának automatikus számítása, nem érvényes és nemválaszolási kódok automatikus megállapítása, kérdőívek dokumentálása

RÓZSA GÁBOR

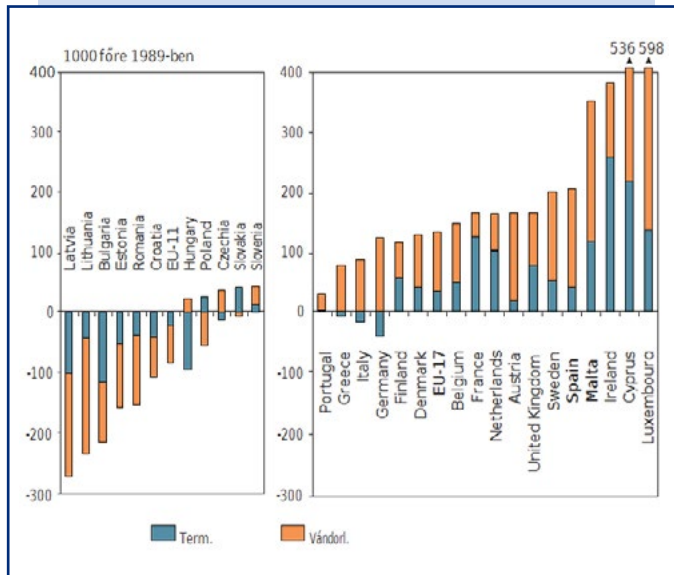
89/2019

Népességcsökkenés a volt szocialista európai uniós országokban

Agnieszka Fihel – Marek Okólski: Population decline in the post-communist countries of the European Union

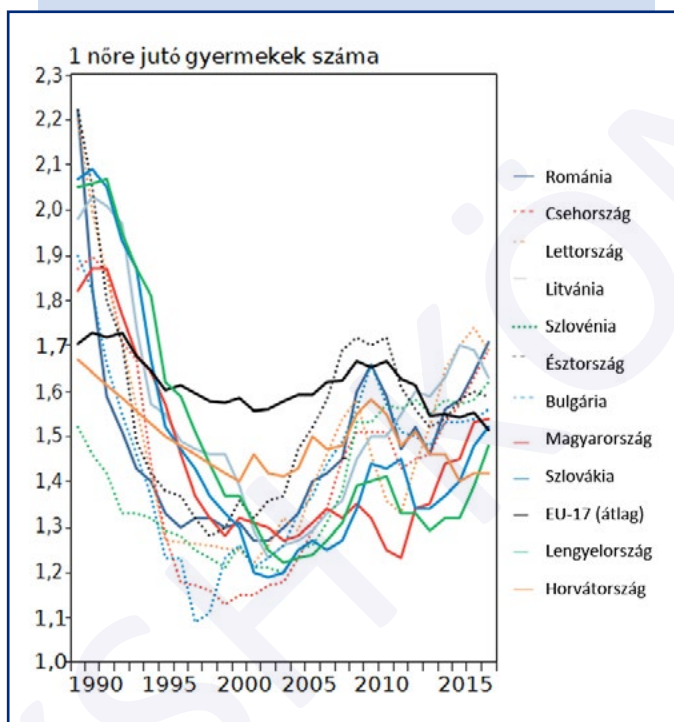
Population&Societies, 2019. 567 sz. 1–4. p.

URL: https://www.researchgate.net/publication/333867652_Population_decline_in_the_post-communist_countries_of_the_European_Union

1. ábra: Természetes népmozgalmi és vándorlási adatok az EU országokban, 1989–2017

Forrás: szerző számításai az Eurostat alapján.

2. ábra: A teljes termékenységi arány (TFR) alakulása a volt szocialista országokban, 1989–2017

Megjegyzés: Az EU 17-re (az EU többi 17 tagországára) az egyes országok TFR-jének számtani átlaga.

Forrás: szerző számításai az Eurostat alapján.

30 évvel ezelőtt két esemény, a berlini fal leomlása és az első demokratikus választások Lengyelországban, radikálisan megváltoztatta Közép- és Kelet-Európát. 2004-től kezdődően tizenegy volt szocialista ország (EU11) csatlakozott az Európai Unióhoz (EU): Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia. 1989 óta ezen országok többségében népességcsökkenés és az öregedés gyorsulása volt tapasztalható. Ennek oka elsősorban a fiatalok alacsony termékenységi szintje és a tömeges kivándorlás volt.

2018-ban az EU11 országainak 103 millió lakosa volt, ami az Európai Unió (EU28) teljes népességének 20%-át tette ki. 1989-ben 111 millió lakosa volt, azaz a 28 európai ország (néhány még nem volt uniós tagország) népességének 23%-a. 1989 óta ezeknek az országoknak a népességszáma 7%-kal, ezen belül Bulgária, Lettország és Litvánia lakossága több mint 20%-kal, Észtországé és Romániáé 16%-kal, Horvátországé 11%-kal, Magyarországé 8%-kal, Lengyelországé pedig 3%-kal csökkent. Ugyanebben az időszakban Csehország, Szlovákia és Szlovénia népessége körülbelül 2-4%-kal nőtt.

A népességváltozás mindkét összetevője: a természetes népmozgalom és a vándorlási egyenleg is hozzájárult a népességcsökkenéshez az EU11 országokban. A nettó migráció ennek a csökkenésnek kb. háromnegyedét (73%), a természetes népességváltozás 27%-át teszi ki. Csehországban, Magyarországon és Szlovéniában azonban a pozitív vándorlási egyenleg ellensúlyozta a születések és halálozások közötti negatívumot, legalábbis lassította a népességcsökkenést. A nyolc fennmaradó országban az elmúlt három évtized kivándorlása magasabb volt a bevándorlásnál, akár az etnikai jellegű kivándorlás közvetlenül az államszocializmus összeomlása után (a balti államok, Bulgária és Románia esetében), akár az 1990-es évek intenzív munkaerő-kivándorlása miatt.

A negatív nettó migráció által okozott népességcsökkenés, amely az elmúlt három évtizedben az EU11 országait jellemezte, ellentétben áll a többi EU-tagállammal, ahol a pozitív természetes népességváltozás és a pozitív nettó migráció miatt a népesség nőtt. Csak három országban (Németországban, Görögországban és Olaszországban) volt negatív a természetes változás ezen időszakban.

1989 előtt az EU11 országokban a nemzetközi vándorlás államilag ellenőrzött és korlátozott volt. A politikai és gazdasági átmenet szabad vándorlást

és vízummentes belépést jelentett bizonyos országokba. Következésképpen a nemzetközi mobilitás a határokon átnyúló kiskereskedelemtől kezdve a kivándorlásig különböző formákat öltött. A kivándorlók egy részét, különösen az etnikai kivándorlás esetén, más EU11 országok nyelték el, például a romániai magyarok Magyarországon telepedtek le. Ausztria és Németország azonban több ezer EU11 munkakereső állampolgár számára vált célszázzgá.

A fő tényező mégis az, hogy az Európai Gazdasági Térség valamennyi országa (és Svájc) szabad munkavállalást biztosított azt követően, hogy az EU11 országai csatlakoztak az Európai Unióhoz. Az Eurostat legutóbbi becslései szerint az Európai Unió többi tagállamában élő EU11 állampolgárok száma ötszörösére nőtt 2004 és 2017 között, elérve a 8,2 milliót. Abszolút értelemben a fő küldő országok Lengyelország és Románia. 2017-re mintegy 2,5 millió, illetve 3,1 millió állampolgárunk élt más EU-tagállamban. Relatív értelemben a legnagyobb kivándorlás Romániából (a 2004-ben regisztrált lakosság 10,6%-a), továbbá Bulgáriából, Észtországból és Litvániából (a 2004-es népesség mintegy 5%-a) történt. Az Eurostat szerint a külföldön letelepedettek 70%-a 40 év alatti volt, amikor kivándorolt.

1990 előtt az EU11 országokban a halandóság viszonylag magas volt, és a várható élettartam stagnált. A politikai és gazdasági átmenet kezdetén azonban a várható élettartam folyamatosan emelkedett, előbb Csehországban, majd Lengyelországban és Magyarországon. Mivel az utóbbi években a halálozások száma viszonylag állandó maradt, az EU11 régió negatív természetes változásának fő oka a termékenység jelentős csökkenése volt.

Az EU11-ben a termékenységi trendeket három fő tényező befolyásolta:

1. a posztmodern értékek elterjedése, amelyek a személyes szabadságot, az önmegvalósítást és az egyéni teljesítményt részesítik előnyben,
2. a posztkommunista országok piacorientált gazdaságra való áttérése, amely gazdasági megszorításokhoz, a jövedelmek differenciálódásához,

a munkaerőpiac deregulációjához, ipari szerkezetátalakításhoz és magas munkanélküliséghez vezetett,

3. az állami finanszírozású társadalombiztosítási politikák, ti. a családi támogatások az infláció következtében csökkentek, míg más, nem pénzügyi támogatásokat visszavontak.

Erőteljes negatív hatásukat e tényezők egyidejű előfordulása magyarázza.

A szocialista rendszert követő átmenet előtt az EU11 népessége jelentősen fiatalabb volt, mint a többi uniós országé. Az elmúlt három évtizedben azonban az EU11 országokban az öregedés üteme felgyorsult, a 0–14 éves gyermekek aránya és az idősebb felnőttek aránya lassan felzárkózik a többi európai uniós országéhoz. Az Eurostat előrejelzései szerint 2050-re a dél-európai országokban (Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) lesznek a legmagasabb arányban az idősebb felnőttek, majd hat EU11-ország következik: Bulgária, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia és Szlovénia. Az EU17 országokban a pozitív nettó migráció népességnövekedést eredményez, és legalább ideiglenesen megerősíti a felnőtt lakosság fiatalabb szegmenseit. Ezzel szemben az EU11 országokban a fiatal felnőttek tömeges kivándorlása hozzájárul a népesség előregedéséhez és a születések csökkenésének felgyorsulásához.

A megnövekedett bevándorlás és a termékenység fellendülése az EU11 régió egyes országokban semlegesítheti a jövőbeni elnéptelenedési folyamatot, azonban a rendkívül alacsony termékenység és az erős emigrációs hajlandóság visszafordíthatatlan következményekkel jár a népességre.

TÁRGYSZAVAK: születési arány, termékenység, nemzetközi vándorlás, népességcsökkenés, öregedés, volt szocialista országok, Európai Unió

BÁNDI MELISSA

90/2019

A születési sorrendnek és a testvérek számának termékenységre gyakorolt hatása svédországi nyilvántartási adatok alapján

Katrin Morosow – Martin Kolk: How Does Birth Order and Number of Siblings Affect Fertility? A Within Family Comparison Using Swedish Register Data

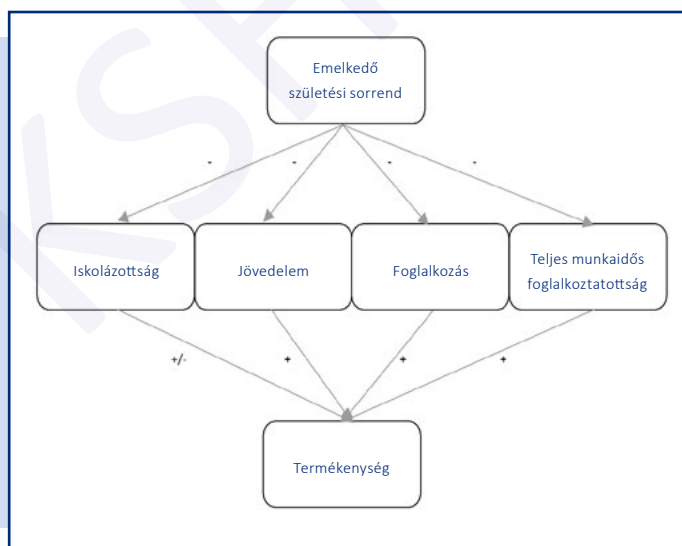
European Journal of Population, 2019. április 30. 1–37. p. (online)

DOI: [10.1007/s10680-019-09525-0](https://doi.org/10.1007/s10680-019-09525-0)

E tanulmány azt vizsgálja, hogy a testvérek száma hogyan befolyásolja a férfiak és a nők termékenységét Svédországban. A születési sorrend befejezett termékenységre gyakorolt hatásának megismeréséhez regiszter adatokat használtak, ahol a testvérek számának és a születési sorrendnek a befejezett termékenységre gyakorolt közös befolyását kívánták meghatározni, beleértve a társadalmi nemek e téren mérhető különbségeit is. A dolgozat adatbázisában csak a Svédországban élő, biológiailag kapcsolatban lévő testvérek szerepelnek, akiknek az édesanyjuk 1915 és 1935 között született (így gyermekeik az 1940-es, 1950-es és 1960-as években látták meg a napvilágot, N = 1 472 813 fő). A szerzők vizsgálják a születési sorrend közvetlen hatását a termékenységre, amelyhez testvér-összehasonlító modellt alkalmaznak, elemezve a testvérek száma

és a születési sorrend közös befolyását, amihez a mintát születési sorrend szerint rétegezték. Az eredmények azt mutatják, hogy a nők körében a magasabb születési sorszámú testvéreknél a befejezett termékenységre negatív hatása van. Ez azt jelenti, hogy a később született nőknél kisebb valószínűsége van annak, hogy két vagy több gyermekük születik, míg az elsőszülötteknél ez gyakoribb. Ilyen kapcsolatot a férfiak körében nem találtak.

A testvérek száma az elsőszülötteknél pozitív hatást mutat a befejezett termékenységre, összehasonlítva a később született testvérekével. Arra a következtetésre jutottak, hogy a testvérek családon belüli pozíciója hatással van a termékenységre, bár ez a hatás meglehetősen kicsi. Számos okot lehet feltételezni, amelynek családon belüli társadalmi, pszichológiai mechanizmusa befolyásolja a születési

1. ábra: Összefoglaló a korábbi kutatások alapján arról, hogyan befolyásolják a különböző társadalmi-gazdasági tényezők a születési sorrend és a termékenység összefüggését

sorrendnek a termékenységre gyakorolt hatását. A társadalmi és gazdasági tényezők, mint például az oktatás és a jövedelem, hatást gyakorolnak a termékenységre. Több tanulmány vizsgálta, hogy a különböző születési sorrendű személyek kapcsolatba hozhatók-e a személyiség jellemző vonásaival (nyitottság, lelkiismeretesség, kifelé fordulás – nextroverzió –, kedvesség, idegesség). A kutatási eredmények szerint a társadalmi és gazdasági jellemzőknek nagyobb a termékenységre gyakorolt hatásuk, mint a személyiségek eltérő tulajdonságainak.

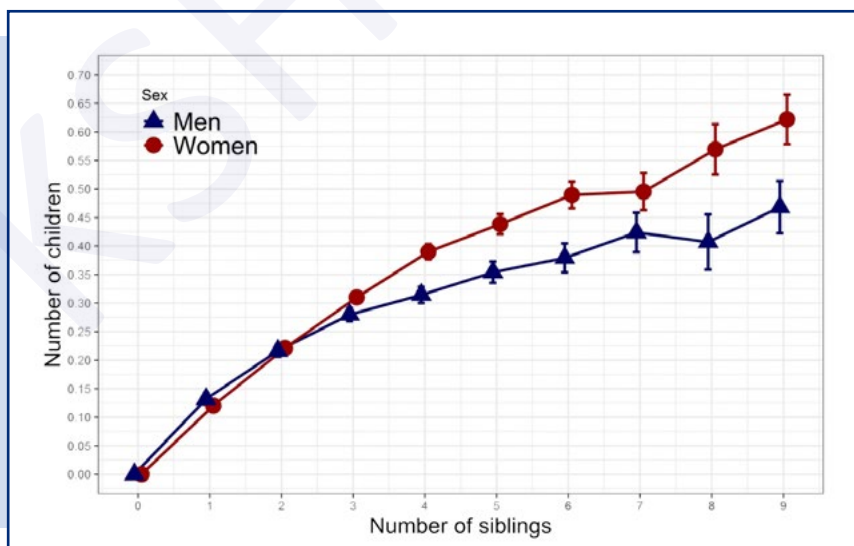
E tanulmány a születési sorrend elkülönített hatását is vizsgálja a termékenységre és azt is, hogy a születési sorrend hogyan befolyásolja a testvérek száma és a termékenység közötti kapcsolatot. A születési sorrend és a családnagyság között kölcsönhatás figyelhető meg, de óvatos megközelítés szükséges a különböző hatások elkülönítéséhez. A születési sorrend termékenységre gyakorolt hatásának megállapításához fix hatású modelleket alkalmaztak, a legkisebb négyzetek módszerével.

A testvér-összehasonlító modellel meg tudták osztani a tényezőket a testvérek meg nem figyelt heterogenitása, illetve a magasabb születési sorrendű testvérek nagyobb családokból való érkezése között. Ezek a fix hatású legkisebb négyzetek módszere (OLS) alapján működő modellek a növekvő születési sorrend negatív hatását mutatják a nők befejezett termékenységére vonatkozóan, míg a férfiak körében nem találtak lényeges kapcsolatot, ugyanakkor a nőknél ez a kapcsolat elég gyenge. A nőknél a magasabb születési sorrendnek negatív hatása van a második, harmadik, negyedik gyermek megszületésére. Ez azt jelenti, hogy a később született nők esetében kisebb a valószínűsége, hogy kettő vagy több gyermekük

szülessen, mint az elsőszülött lánytestvérükénél. A később világra jött fiútestvérekénél is kisebb az esélye annak, hogy három vagy több gyermekük szülessen, de ez a hatás sokkal kisebb. Az eredmények úgy is megfogalmazhatók, hogy az elsőszülött fiúknál és lányoknál kisebb a valószínűsége, hogy csak egy gyermekük szülessen és nagyobb, hogy több gyermekük legyen fiatalabb testvéreikhez viszonyítva. A később született lánytestvérek befejezett termékenysége több mint 5 százalékponttal kisebb, mint elsőszülött lánytestvérüké. Mindezeket összehasonlítva más termékenységet befolyásoló tényezővel egyértelmű, hogy egy relatíve kevésbé fontos tényezővel állunk szemben.

A korábban született személyek magasabb befejezett termékenysége bizonyítottá vált, mert pozitív asszociáció állapítható meg a státus és a termékenység között Svédországban. Másrészt a személyiséggel és a születési sorrenddel kapcsolatos korábbi pszichológiai kutatások azt sugallják, hogy a korábban születetteknek van negatív hatása a termékenységi szintekre. A szerzők nőkre vonatkozó eredményei azt mutatják, hogy a születési sorrend hatása a teljes családnagyságra megegyezik az alacsonyabb társadalmi-gazdasági státusúak magasabb születési sorrendjével, amely alacsonyabb termékenységhez vezet. A férfiaknál ilyen összefüggést nem találtak.

A korábban született lányok együtt nevelkednek fiatalabb testvéreikkel, mégis úgy tűnik, hogy nekik magasabb termékenységük lesz, mint húgaiknak. Az elsőszülött lányoknak nagyobb szülői bátorítással vagy nyomással kell szembenéznük, hogy megalapozzák majdani családjukat. Az ilyen jellegű nyomás már kisebb mértékű a később született lányoknál, különösen, ha nővérüknek már van gyermeke. Más

2. ábra: Gyermekük száma a testvérek száma szerint Svédországban született férfiak (kék grafikon) és nők (piros grafikon) esetében, akiknek édesanyja 1915 és 1935 között született

vélemények szerint az elsőszülött lányokra hagyományozzák a tradicionális női szerepek többségét, jóval többet, mint a később születettekre, aminek egyik következménye lehet a magasabb termékenység.

Kérdés az is, milyen szerepet játszik a testvérek száma a születési sorrenddel kombinálva. A nemzedékek közötti családnagyság-átörökítési igény létező tény, de vajon különbözik-e majd a testvérek száma a születési sorrendtől? Ez utóbbi és a szocializációs elmélet azt sejteti, hogy erősebb a nemzedékek közötti hasonlóság az elsőszülött gyermekeknél, de a korábbi tanulmányok ezzel kapcsolatban vegyes képet mutatnak. A népesség születési sorrend szerinti rétegzése a testvérek számának különböző hatását mutatja a korábban és a később születetteknél. A szerzők azt találták, hogy az elsőszülött fiúk és lányok a termékenység magasabb szintjét mutatják, valamint a növekvő termékenység a testvérek magasabb számára utal. Néhány szignifikáns különbség található a második és a magasabb születési sorrendű személyeknél, mert átörökítési „programjuk” alacsonyabb szintű az elsőszülöttekéhez viszonyítva.

A születési sorrend kapcsolatba hozható a gyermekkori környezettel, és talán nem meglepő, hogy

az ilyen tapasztalatok hatással vannak a családalkálással összefüggésbe hozható későbbi döntésekre. E hatások nem különböznek a szülővé válás döntésétől, de e szándékot a nagycsalád befolyásolja, a nőknél sokkal hangsúlyosabban, mint a férfiaknál. E kutatás hasznos, mivel összehasonlítási pontot jelent a személyiségre és preferenciáira összpontosító pszichológiai elemzés és azon kutatás között, amely a felnőttkori kvantitatív eredményeket vizsgálja. További vizsgálatokra van szükség annak megértéséhez, hogy a születési sorrend milyen felnőttkori döntéseket motivál a családnagyság meghatározásában. Újabb kutatás témája lehet az is, hogy a később született lányoknak nemcsak kevesebb gyermekük születik, de elsőszülött nővérükhöz képest kisebb hatással is vannak náluk fiatalabb testvéreikre.

TÁRGYSZAVAK: születési sorrend, gyermekszám, testvérek száma, termékenység, generációk közötti továbbadás, nyilvántartási adatok, regresszió, Svédország

HAJNAL BÉLA

91/2019

Németországban nő, miközben Olaszországban nem nő a születési arány. A kormány jobban segíti a gyermekek gondozását

Why Germany's birth rate is rising and Italy's isn't. The government is making it easier to look after kids

The Economist, 2019. június 29. (online)

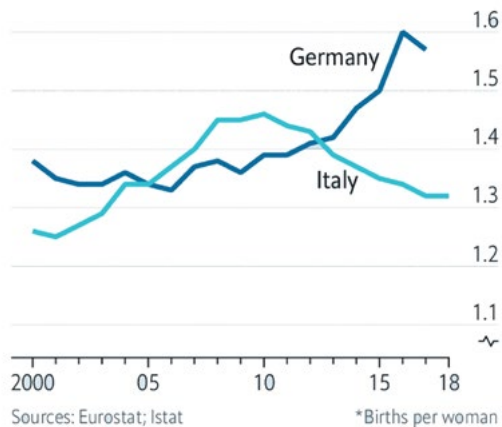
URL: <https://www.economist.com/europe/2019/06/29/why-germanys-birth-rate-is-rising-and-italys-isnt>

A németországi népességszám – az osztrák Emil Reich *Germany's Swelled Head* című tanulmányában 1907-ben megjelent előrejelzés szerint – 1980-ig 150, 2000-ig 200 millió főre fog nőni, az akkor fel-

mért születési és halálozási ráták idősorainak kivételése alapján. Tény viszont, hogy az 1980-as évek elején világviszonylatban csak Dánia kombinált termékenységi rátája volt kisebb, mint az egyesített

Achtung baby

Total fertility rate*

Sources: Eurostat; Istat

*Births per woman

1. ábra: A teljes termékenységi arány alakulása Németországban és Olaszországban, 2000–2018 (egy nőre jutó szülések száma)

Forrás: Eurostat, Istat.

Németországtól, a számított robbanásszerű növekedés helyett az ország népessége csökkent.

Az utóbbi két évtizedben azonban nem várt fordulat jellemző a teljes termékenységi rátára, a németországi 2006. évi 1,33-ról 2017-ig 1,57-re nőtt.

Bár Németországban a 2018. évi születésszám nagyobb, mint az előző évben, a teljes termékenységi ráta már nem nőtt. A 2018. évi adatok szerint az euróövezet átlagával csaknem azonos ez a ráta, nagyobb, mint például az olasz vagy a spanyol mutató.

Az ENSZ 2018. június 17-én kiadott tájékoztatója szerint 2050-ben az időskori függőségi ráta (a legalább 65 évesek a 20 és 64 év közötti népesség százalékában) 58% lehet Németországban, míg Olaszországban mintegy 74%.

A szakértők több tényezőt említenek, amely a vázolt trendeket magyarázza. Ezek egyike a nők gyermekvállalásának összefüggése az életkorral, valamint a felmért évjáratok változó létszámával. Az 1973-ban Németországban született nők például több gyermeket szültek, mint akik 1968-ban születtek.

Az éves születésszám változásának további tényezője, hogy a Németországba az utóbbi tíz évben bevándorolt családok átlagos gyerekszámuk nagyobb, mint az országos átlag. A szíriai születésű és Németországba bevándorolt nők 2017-ben mintegy 20 100 csecsemőnek adtak életet, ami 2300-zal több, mint a három évvel korábbi adat. Még nagyobb a gyerekszám növekedése három év alatt az afgán és iraki nők esetében. A bécsi Vienna Institute of Demography kutatóinak becslése szerint Németország teljes termékenységi rátája (TFR) növekedésének mintegy felét az utóbbi néhány év növekvő bevándorlási adatai magyarázzák.

További lényeges tényező, hogy a német szövetségi kormány a családokat jobban segíti a munka melletti gyerekvállalásban, az apa is kaphat támogatást a gyermekgondozás idejére, valamint bővítik az ország bölcsődei hálózatát. A legfeljebb 3 éves gyerekek közül 2006-ban mintegy 286 ezer, 2017-ben már 762 ezer járt németországi bölcsődékbe.

A németországi szakpolitika főként az asszonyoknak juttatott támogatást részesíti előnyben, elkerülve a születési ráták hangsúlyozását, ellentétben a világháború előtti náci idők propagandájával. A Berlin Institute for Population and Development kutatói lényegesnek tartják a németországi családi jövedelemadó rendszer kedvezményeinek hatásait is a gyermekvállalás ösztönzése szempontjából. A férj ennek alapján nagyobb nettó jövedelmet ér el, ha az anya otthon látja el a vállalt gyereket.

A világ országai közül, Japán után, Olaszországban a második legnagyobb az időskori függőségi ráta, és nem tapasztalható olyan szakpolitikai stratégia, amely elősegíthetné a születési ráta növekedését. Eredménytelen a nagyobb gyerekszámra buzdító hirdetési kampány, a kormányzat alig fordít figyelmet a családok anyagi támogatására. Az olaszországi bevándorlás fontosabb küldő országaiban (például Romániában, Albániában) a teljes termékenységi ráta viszonylag kisebb, mint azokban az arab országokban, ahonnan a legtöbb németországi bevándorló származott.

TÁRGYSZAVAK: születési arány, teljes termékenységi arány, bevándorlás, nemzetközi összehasonlítás, Németország, Olaszország

NÁDUDVARI ZOLTÁN

Honnan vannak az egykék? Az egy gyermek vállalására ható tényezők a Cseh Köztársaságban

Hana Hašková – Radka Dudová – Kristýna Pospíšilová: Kde se berou jedináčci? Faktory související s jednoduchostí v ČR

Demografie, 2019. 61. sz. 93–110. p.

URL: https://www.czso.cz/documents/10180/91917740/13005319q2_93.pdf/7a9600c3-4d96-43c8-b435-3215d73a6031?version=1.0

A fejlett országokban a termékenység hosszú ideje alacsony szintjét vizsgáló kutatások kimutatták, hogy a jelenség mögött a tartósan gyermektelen, valamint a gyermekek száma szerint eltérő összetételű családok más-más arányai húzódnak meg. Kelet-és Közép-Európában nő a tartósan gyermektelen és az egygyermekes nők száma, úgy, hogy az egy gyermekkel rendelkezők tábora gyorsabban gyarapodik, míg a tartós gyermektelenség Európa többi régiójához viszonyítva viszonylag ritka.

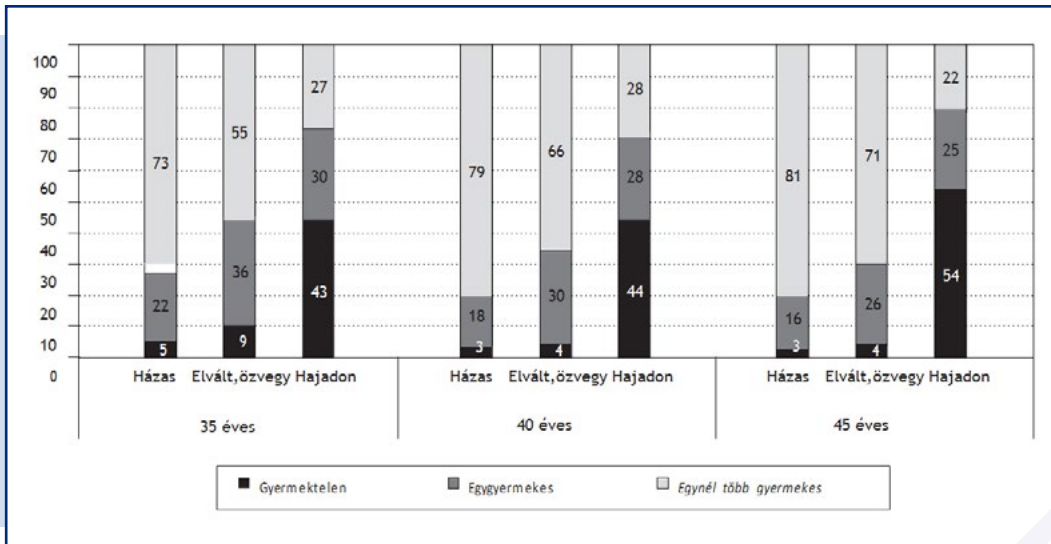
Az egykék jelenségét, az ehhez vezető motívumokat taglaló nemzetközi szakirodalom kimerítő ismertetését követően a szerzők három kérdésre igyekeznek választ kapni: miként alakult a gyermektelenek, valamint az egy- és többgyermekesek aránya az egyes társadalmi-demográfiai csoportokban? Másodsor, milyen tényezőkre vezethető vissza, hogy a 25–40 éves korú, gyermekvállalásra készülő férfiak és nők csupán egy utódot terveznek? Végül pedig, vajon mi magyarázza, hogy az egy gyermekkel rendelkező szülők nem kívánják tovább gyarapítani a családjukat?

A válaszokhoz két, egymással hangsúlyozottan nem összekapcsolható elemzés eredményeivel közelítenek. Az első a 2011. évi népszámlálás adatai alapján a 35, 40 és 45 éves nők helyzetét világítja meg, családi állapot, iskolai végzettség, foglalkozás, valamint a lakóhelyük településnagysága szerint, külön-külön a gyermektelenekre, egy gyermekkel és több gyermekkel rendelkezőkre. Az első korcsoportba az 1975-ben született nők tartoznak; ennél a nemzedéknél még nem zárultak le az élet átmenetei (saját háztartás kialakítása, házasságkötés, első gyermek megszületése), és még produktív korban voltak.

A családi állapotot illetően a gyermektelen nők legnagyobb arányban mindhárom korcsoportban a hajadonoknál fordulnak elő (szemben a házasokkal és elváltakkal, illetve özvegyekkel), míg a több gyermek a házasoknál, az egykék pedig az elváltaknál, illetve özvegyeknél tapasztalhatók.

A 40 éves korcsoportban a házasságban lévő nők között az egy gyermekesek aránya mindössze 18%, a hajadonok között 28%, míg az elváltak vagy megözvegyültek között 30%. A jelenség a partneri viszony és a gyermekvállalás közötti kapcsolatra utal, amikor az élet egyik területén hozott döntés befolyásolja a más ügyben született elhatározást – amiből az következik, hogy érdemes a kérdést más, részletesebb adatokon is megvizsgálni.

Az iskolai végzettség szerinti bontásban valamennyi korcsoportnál az érettségivel nem rendelkező (vagy be nem fejezett középfokú végzettségig eljutó) nők körében több a sokgyermekes anya, mint a magasabb végzettségűeknél. A gyermektelenek aránya mind a felső, mind az alapfokú végzettséggel rendelkezők között magasabb, mint a középfokú végzettségűeknél, miközben az egy gyermekesek aránya a felsőfokú végzettségűek körében nagyobb. A foglalkozás tekintetében szembeszökő, hogy a gyermektelen nők magasabb aránya a média nyilvánosságának kitett nőkre (művésznők, modellek) jellemző, vagy azokra, akiknél a karrier építése sorsdöntő (tudósok, vezető beosztásúak), valamint a fizikailag megerőltető tevékenységet folytatókra (sportolók, rendőrök). S az ilyen foglalkozású nők között mind a 35, mind a 45 évesek csoportjában magas az egy gyermeket nevelő nők aránya.

1. ábra: A 35, 40 és 45 éves nők százalékos megoszlása gyermekszám és családi állapot szerint

A gyermektelen és az egykével rendelkező nők aránya a 100 ezer főnél nagyobb lélekszámú településeken magasabb, míg a 20 ezresnél kisebb helységekre a több gyermeket nevelő nők jelenléte jellemző.

Kik terveznek egy gyermeket? A kérdés tisztázására a 2011-es népszámlálás leíró elemzése után a vizsgálat második része az Életutak, munkahelyi pályafutás, 2010 elnevezésű reprezentatív felmérésének adataiból indul ki. A felvétel 4010 megkérdezett adatait tartalmazza, életkoruk 25 és 60 év közötti volt. Ezeket az adatokat elemezték bináris logisztikus regressziós modellekkel. Az eljárás a magyarázó változók statisztikai szignifikanciáját teszteli, és annak esélyeit modellezi, hogy bizonyos csoportoknál a referenciakategóriához viszonyítva a többi változó kontrollja mellett bekövetkezik-e valamely jelenség. A szerzők két modellt állítottak fel. Az első annak esélyeit mutatja, hogy az addig gyermektelen illető egy utódot fog tervezni, nem pedig nagyobb családot (az elemzés tehát nem tér ki azokra, akik nem kívánnak gyermeket vállalni, miként azokra sem, akik nem tudják, szeretnének-e szülőkké válni). A másik annak az esélyét vizsgálja, hogy az egyke szülője tervezi-e a család bővítését.

Az első modell eredményeiből először is kitűnik a meglepő tény, hogy az egy gyermeket tervezők között nincs eltérés a válaszadók neme szerint (holott általában a férfiakra tartják jellemzőnek, hogy egyetlen leszármazottra szeretnének korlátozódni). Nem gyakorolt hatást a tervekre sem a végzettség, sem

az állandó partner megléte, sem az egészségi állapot. Viszont nagy súllyal esett latba az egy gyermeket tervezők életkora: a 36–45 év közöttiekénél ötször nagyobb esély mutatkozott erre, mint a 25–30 évesek között. Továbbá a falvak lakóinál az egykének kétszer akkora esélye merült fel, mint a városban élőkénél. A saját anyagi helyzetüket rossznak minősítőknél háromszorta gyakoribb volt az egy gyermek vállalására vonatkozó terv előfordulása. Azon kívül sokat számít a leendő szülők családi háttere (testvéreik száma) – akárcsak az, hogy gondoskodnak-e családjukban idősekről, betegekről.

A második modell azokat a 25 és 40 év közötti szülőket vette szemügyre, akiknek már van egy gyermekük. Az életkor szerepe náluk is jelentéktelen, az iskolai végzettség viszont nagy befolyást gyakorol döntésükre: az alap- és középfokú végzettségűeknek 2,5-szer nagyobb esélyük volt rá, hogy ne tervezzenek több gyermeket, mint a felsőfokú végzettségűeknek. Akárcsak az első modellben, lényeges a szülők életkora, valamint a partnerkapcsolat jellege (házasság, élettársi kötelék); az utóbbi tényezőt a szerzők fokozott figyelemmel követték nyomon.

TÁRGYSZAVAK: egykék, alacsony termékenység, gyermekvállalási döntések, logisztikus regressziós modellek, Cseh Köztársaság

HOLKA LÁSZLÓ

93/2019

A várható élettartam társadalmi-gazdasági eltérései a nyugdíjas német férfiak körében, 1997–2016

Georg Wenau – Pavel Grigoriev – Vladimir Shkolnikov: Socioeconomic disparities in life expectancy gains among retired German men, 1997–2016

Journal of Epidemiology & Community Health, 2019. április 10. 605–611. p. (online)

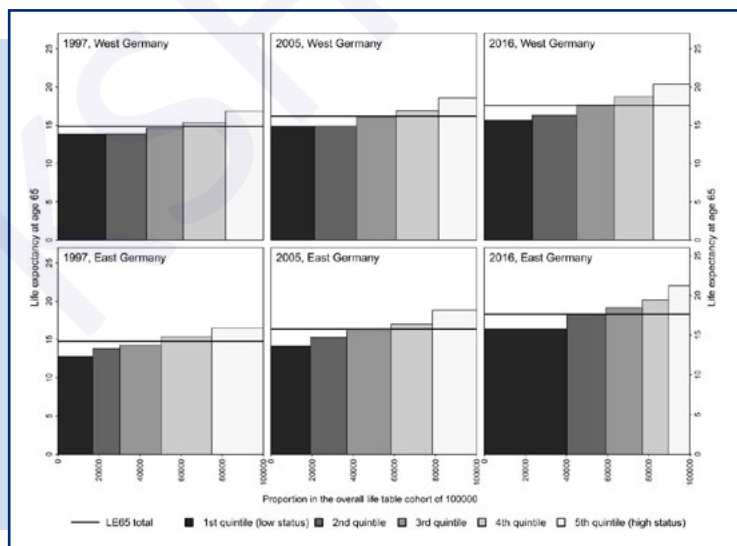
DOI: [10.1136/jech-2018-211742](https://doi.org/10.1136/jech-2018-211742)

Németországban az 1990-es évek óta léteznek társadalmi-gazdasági különbségek a halálozási trendeket illetően, ám mind a különbségek, mind a mögöttük meghúzódó okok mindmáig ismeretlenek. Jelen tanulmány a halandósági trendeket vizsgálva igyekszik feltárni a közöttük fennálló differenciákat. A vizsgálat az 1997 és 2016 közötti időszakra fókuszál, és a 65 éves vagy annál idősebb nyugdíjas német férfiak halandósági tendenciáit kutatja a munkával töltött éveik mentén csoportosítva.

A vizsgálat meglehetősen nagy volumenű volt, hiszen több mint 84,1 millió úgynevezett személyévet és 4,3 millió halálozást vizsgált. A szerzők állítása szerint ez a legátfogóbb kutatás, amely a két német régióbeli nyugdíjasok halandóságának különbségeit vizsgálja társadalmi-gazdasági szempontok mentén.

A kutatók a vizsgálathoz a német nyugdíjbiztosítási rendszer mikrodadatait használták, amely csaknem az összes 65 éves vagy annál idősebb férfi adatát tartalmazza, ezen kívül pedig a munkával töltött évek alatt fizetett nyugdíjjárulékról is információt ad. A nyugdíjjáruléknak mint társadalmi-gazdasági mutatónak kettős jelentése van: egyrészt megmutatja, hogy az egyén élete folyamán milyen jövedelmekkel rendelkezett, másrészt információt ad a jelenleg kapott nyugdíj összegéről. A halálozási kockázat megállapításánál mindkettő igen fontos szerepet játszhat.

Az idős emberek halandósága közötti eltérések létezésével a kutatók is tisztában vannak. Sok tanulmány és vizsgálat alapját képezték, amelyek egységesen megállapították, hogy az alacsony végzettségű, alacsony jövedelmű csoportok egészségi állapotukat

1. ábra: A 65 éves férfikohorszok megoszlása még várható élettartamuk és társadalmi-gazdasági csoportok (kvintilisek) szerint Nyugat- és Kelet-Németországban, 100 000 fős kohorszokra számítva, 1997-ben, 2005-ben és 2016-ban (az 1. kvintilis a vizsgált népesség legalacsonyabb státusú ötödét, az 5. a legjobb helyzetben lévőket tartalmazza)

tekintve is lényegesen rosszabb helyzetben vannak. Az elemzések kimutatták, hogy az egészségi állapotban és a halálozásban tapasztalható társadalmi-gazdasági különbségek okozta egyenlőtlenségek az 1970-es évektől számos európai országban növekedtek. Ezen hátrányok beazonosítása és enyhítése komoly kihívás elé állítja a szakembereket.

Tekintve, hogy a vizsgálatba bevont személyek munkával töltött éveinek nagy része a német újraegyesítés előtti időszakra esik, a hiteles eredmény érdekében szükségszerű volt megkülönböztetni a két német régiót. A szerzők a következőképpen differenciáltak: amennyiben a munkával töltött évek 50%-át vagy annál többet dolgozott az egyén Nyugat-Németországban, a csoportosításnál nyugat-német nyugdíjasnak számított, és ugyanilyen elv mentén került be a személy a kelet-német csoportba.

Az eredmények azt mutatják, hogy a halálozási trendekben mutatkozó társadalmi-gazdasági különbségek a két német régióban hasonlóak. Igaz ugyan, hogy az egyenlőtlenségek keleten nagyobbak, de nyugaton az egyenlőtlenség növekedése gyorsabb, így a két régió fokozatosan közelít egymáshoz. Mindkét régióra igaz, hogy a jobb anyagi körülményekkel rendelkező csoportokban javult a halandóság, míg a hátrányos helyzetűek esetében ez nem mondható el. A kutatók számára meglepő eredmény szerint a keleti régióban a 65 év feletti csoportjában egy általános javulás figyelhető meg a halálozásban, enyhítve ezzel a 65 évesek körében tapasztalható növekedést.

A fent ismertetett változás mögött teljesen tisztán látható és értelmezhető okok állnak. A német nyugdíjrendszer ugyanis honorálja azon nyugdíjasokat, akik életük folyamán hosszú, folyamatos munkaviszonyt tudnak felmutatni. Mivel a Német Demokratikus Köztársaságban gyakorlatilag nem volt munkanélküliség, a 65 évnél idősebb kelet-német nyugdíjasok munkaviszonya megszakítások nélküli, így mindenképpen profitáltak az újraegyesítési folyamatból, ezáltal nőtt az életminőségük és javult az egészségi állapotuk. Ezzel szemben a fiatalabb, de a nyugdíjkorhatárhoz közeli életkorban lévő generációt meglehetősen nagy káosz fogadta mind gazdasági, mind társadalmi

tekintetben. Az újraegyesítést követő két évben a munkahelyek mintegy kétharmada eltűnt, emiatt számos fiatalabb kelet-német nyugdíjasnak megszakadt a folyamatos munkaviszonya. Tovább nehezítették a helyzetet a 2000-es években végrehajtott megszorítások, amelyekkel a hosszú ideig munkanélküli státusban lévőket sújtották. Következésképpen a kelet-német nyugdíjasok jogosultságai folyamatosan csökkentek.

A tanulmány szerzői felhívják a figyelmet arra, hogy eredményeik elemzésénél két fontos dolgot szem előtt kell tartani. Először is, a kutatás kizárólag a férfiakra fókuszált, másodszer pedig bizonyos csoportokra, amelyek nem tartoznak a kötelező egészségbiztosítás hatálya alá (külföldiek, külföldről hazatelepülők), nem terjedt ki a kutatás. Ennek pedig egyenes következménye, hogy a tanulmány szerzőinek a halálozási számokra vonatkozó becslései nincsenek teljesen összhangban a teljes német lakosságra vonatkozó becsléssel. Kiemelik továbbá, hogy a társadalmi státus jelentős szerepet játszik az élettartam hosszúságában. A tanulmány arra is rámutat, hogy az idősebb életkorban bekövetkezett életminőség-romlás nagyobb mértékben ronthat a várható élettartamon, még abban az esetben is, ha korábban a társadalmi-gazdasági tényezőkben javulás volt érzékelhető.

A tanulmány további megállapítása, hogy míg a kelet-német régió nyugdíjasai profitáltak a német újraegyesítésből, addig a fiatalabb, de nyugdíj előtt álló generáció elé újabb kihívásokat állított. A már korábban említett nyugdíj-jogosultsági megszorítások pedig tovább növelték a társadalmi-gazdasági eltéréseket a német nyugdíjas férfiak várható élettartamában.

TÁRGYSZAVAK: várható élettartam, nyugdíjrendszer, társadalmi-gazdasági különbségek, kvintilisek, Németország

KÁLMÁN RITA

94/2019

A már egyszer elvált (különvált) személyek később gyakran nem élnek együtt új párkapcsolatukban

Arnaud Régnier-Loilier: Être en couple chacun chez soi, une situation plus fréquente après une séparation

Population&Sociétés, 2019. május. 566. sz. 1–4. p.

URL: www.ined.fr/fichier/s_rubrique/29230/566.population.societes.mai.2019.remise.couple.fr.pdf

Párkapcsolat létrejöttékor gyakori, hogy mindkét fél továbbra is korábbi lakóhelyén él, sőt egyes esetekben ez a különélés a párkapcsolat ellenére is hosszabb ideig fennmarad. A szerző a 2013–2014. évi francia Egyéni és párkapcsolati életpályák vizsgálata felvétel alapján elemezte ezt az életformát, illetve a tartósan ebben élők jellemzőit.

Franciaország európai területén minden harmadik nagykorú személy párkapcsolaton kívül él. Ugyanakkor az együtt nem élés nem jelent feltétlenül egyedüllétet a szerelmi élet területén. Franciaországban más európai országokhoz hasonlóan az egyedül élő személyek mintegy negyede állítja magáról, hogy tartós szerelmi kapcsolata van, de párja máshol lakik. Egyeseknél ez a teljes párkapcsolatot jelenti hosszú távon, másoknál viszont a rendszeres találkozások, egyfajta próbaidő szakaszát jelenti, amely végül vagy a kapcsolat befejezésével, vagy egy közös lakásba költözéssel ér véget. Az együtt élő párok 90%-ánál a kapcsolat különéléssel kezdődött. Ez az időszak a társak életkorától és párkapcsolati előzményeitől függ.

A felvétel idején a 26–65 évesek 22%-a nem élt párkapcsolatban, 72%-a lakott partnerével együtt és 6% élt különülő párkapcsolatban (ez utóbbi 1,8 millió személyt jelent).

A különélés elsősorban a 30 év alattiaknál fordul elő. A heteroszexuális párok esetében a nők átlagosan 2,5 évvel fiatalabbak a pár férfitagjánál. A fiataloknál a különélés leggyakrabban az első párkapcsolat kialakulásával van összefüggésben, a 26–30 éves korosztályban például 10-ből 7 fő még soha nem élt egy fedél

alatt partnerével. Ugyanakkor bizonyos előfeltételeik vannak a közös élethez, mint például annak bizonyossága, hogy a kapcsolat kellőképpen stabil, a tanulmányok befejezése, stabil munkahely. Többségük azonban a jövőben együtt kíván élni partnerével, 68%-uk két éven belül, 12% későbbi időpontban, 13% bizonytalan, csupán 7% nem kívánja az együttélést. Az utóbbi nem feltétlenül a különélés választását jelenti, hanem akár a tartós kapcsolat megszüntetésének szándékát is. A fiataloknál a különélés leginkább a kapcsolat kialakulásának egy szakasza, nem maga a teljes értékű kapcsolat.

A harmincasoknál a különülő párkapcsolat már ritkább, némi felerősődéssel a 45–55-ös korosztályban, ami feltehetően egy különválást követő új kapcsolat létrehozásának köszönhető. Itt a kapcsolat hosszabb távra jön létre, de az együttélési hajlandóság a korral csökken. Míg a 31–40 évesek átlagosan 3,6 éve tartanak fent párkapcsolatot és 55%-uk kíván két éven belül közös lakásban élni, az 51–65 évesek csaknem tizenegy éve élnek párkapcsolatban, viszont csupán 22% kíván összeköltözni partnerével. Sokan közülük már szereztek párkapcsolati tapasztalatokat, és nem kívánnak újból egy fedél alatt élni.

A 15 és 20 éves kor között kezdődött kapcsolatok hosszú ideig különülők, két év elteltével csupán 48%-uk válik együttéléssé. Tíz eset közül hatnál legalább az egyik fél még diák, ami kevésbé összeegyeztethető az együttéléssel, sőt a tizből kilenc esetben legalább az egyik fél még a szüleinél lakik. Nyolc év elteltével azonban az ilyen kapcsolatoknak már csak nagyon csekély hányada, 4%-a marad különülő.

	A különélés valószínűsége (%)	
	kétéves kapcsolat után	ötéves kapcsolat után
Családi állapottörténet		
A két fél egyike se volt házas	23	9
Csak a férfi volt házas	30	22
Csak a nő volt házas	38	24
Mindkét fél volt már házas	42	28
Korábbi párkapcsolatból született gyermek(ek)		
Egyik félnek sincs gyermeke	19	6
Csak a férfinak van(nak) gyermeke(i)	26	16
Csak a nőnek van(nak) gyermeke(i)	33	19
Mindkét félnek van(nak) gyermeke(i)	47	34
Családi állapottörténet és szülői státus		
Egyik fél sem volt házas és nincs gyermekük	19	4
Legalább egyikük volt már házas, de egyiküknek sincs gyermeke	17	8
Egyikük sem volt házas, de legalább egyiküknek van(nak) gyermeke(i)	33	22
Legalább egyikük volt már házas, és legalább egyiküknek van(nak) gyermeke(i)	41	27

1. táblázat: Annak valószínűsége (%), hogy a partnerek 2, illetve 5 éves párkapcsolat után továbbra is külön laknak, családi állapotuk története és szülői státusuk szerint

A vizsgálat köre: 26–65 éves válaszadók, akik korábban éltek együtt lakó párkapcsolatban és akik a felvétel időpontjában új – együtt vagy külön lakó – párkapcsolatban élnek.

Példa az adatok értelmezésére: két évvel párkapcsolatuk kezdete után a nőtlen és hajadon partnerek 23%-a még mindig nem lakik együtt.

Forrás: az Ined és INSEE 2013-2014. évi adatgyűjtése.

A 30 és 44 éves kor között vállalt párkapcsolatok ezzel szemben gyorsabban válnak együtt élővé, ugyanis a partnerek már túlvannak tanulmányaikon és elhagyták a szülői házat. A kapcsolat kezdetétől számított nyolc év után mégis van 15%-nyi különélés, a 45–65 éves korban kezdett kapcsolatok esetében pedig ez az arány eléri a 35%-ot, sok esetben egy különválás utáni új kapcsolat létesítését követően. Az ilyen esetekben az előző kapcsolat minősége gyakran kihat az együttélési szándékra. Az például, hogy az egyik vagy mindkét fél már volt házas, inkább a különélés mellett szól,

kétéves kapcsolat után ez az esetek 42%-ában fordul elő, míg a korábban házasságban nem élteknél ez csak 23%. Az eltérés még ötéves kapcsolatoknál is fennáll. A korábbi családi állapot hatása részben kötődik a korhoz is. Egy hosszú házasságot követő különválás destabilizáló hatású lehet, óvatosságot eredményezhet egy új kapcsolatban, késleltetve, sőt megakadályozva az újabb együttélést a fájdalmas emléké válás ismétlődésétől való félelem miatt.

Még nagyobb szerepet kap a gyermekek megléte, főleg a korábban házas együttélések esetében, mivel

itt nagyobb a termékenység (79%) a házasság nélküli együttélésekénél (25%). Két éve tartó kapcsolatok esetében a további különélésben alig tapasztalható eltérés az olyan gyermektelen párok között, akiknél legalább egyikük már volt házas (17%), illetve akiknél egyikük sem élt még házasságban (19%). Hasonlóképpen a házasság szerepe csekély azoknál a kapcsolatoknál, ahol egy korábbi kapcsolatból van gyermek. A közös háztartásba költözésnek tehát inkább az előző kapcsolatból származó gyermek az akadálya, mintsem a korábbi kapcsolat formája. A különélés valószínűsége két év elteltével 47%, amennyiben mindkét partnernek már van gyermeke, és csupán 19%, ha egyiküknek sincs. Ez a hatás kevésbé érződik a férfiak, mint a nők esetében, mivel a különválást követően a gyermek gyakrabban az anyánál marad, aki inkább a különélést választja, elkerülve a gyermek megzavarását az új kapcsolattal. Ehhez még hozzájárulhat, hogy a különvált szülők így még esetleg meggondolják magukat az együttélés újrakezdését illetően.

A gyermekkel már rendelkező partnerek különélésének további motivációja, hogy közülük sokan már nem akarnak további gyermeket. Bár egy családalapítás szándéka általában nem a különélési elképzeléshez kötődik, a gyermekvállalási akarat hiánya meggyengítheti a közös lakásba költözés vágyát.

A családtörténeti előzmények mellett a társadalmi közeg is közrejátszik az együttélési szándék alakulásában. Ez főképp az iskolai végzettségek összefüggésében szembeötlő. Egy új kapcsolat létrejöttékor az összeköltözési szándék az érettségivel nem rendelkezőknél 30%-kal alacsonyabb, mint az érettségizett, de felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők esetében; ugyanakkor az együttélési szándék lanyhább a magasabb végzettségűek esetében. A klasszikus párkapcsolatoktól eltérő alternatív formákra tehát a felsőfokú végzettségűek inkább nyitottak. Ráadásul a társadalmi ranglétrán lejjebb élő partnerek esetén gazdasági kényszerek is hatnak az együttélés választására, bizonyos megtakarítások elérésére (például egy lakbér kifizetésére kettő helyett), ugyanis két külön lakás fenntartásához megfelelő anyagi háttér is szükséges.

TÁRGYSZAVAK: párkapcsolat, házasság, együttélés, különválás, válás, egyéni és párkapcsolati életpályák vizsgálata, Franciaország

RÓZSA GÁBOR

95/2019

Van-e hatása a széles sávú internethasználatnak a termékenységre?

Francesco C. Billari – Osea Giuntella – Luca Stella: Does broadband Internet affect fertility? *Population Studies*, 2019. március 28. 297–316. p. (online)

DOI: [10.1080/00324728.2019.1584327](https://doi.org/10.1080/00324728.2019.1584327)

A szerzők azzal a megállapítással indítják tanulmányukat, hogy a jelenlegi, alacsony termékenységet mutató időszakban központi kérdéssé vált a szülőség és a munka összekapcsolásának lehetősége. Különösen a genderforradalom első felében volt fontos téma a nők munkavállalásának és szülői felelősségé-

nek összehangolása az alacsony termékenységi ráta megelőzése érdekében. Az alacsony termékenységről szóló vita azonban eddig nem fókuszált a széles körű technológiai változás – a digitális forradalom – szerepére, valamint annak termékenységre gyakorolt lehetséges hatásaira. A cikk a következő kutatási

kérdést fogalmazza meg: tekinthető-e a széles sávú internet a „felszabadulás motorjának” abban az értelemben, hogy lehetővé teszi az egyének számára a munka és a családi szerepvállalás összehangolását? Amennyiben ez a helyzet és feltételezhető, hogy az alacsony termékenyséű társadalmak kívánt termékenységi aránya magasabb, mint a ténylegesen megvalósult, úgy a széles sávú internethez való hozzáférést összekapcsolhatjuk a magas jövedelmű, alacsony termékenyséű társadalmakban a magas termékenységi arány kívánalmával.

Az ismertett elemzésben a széles sávú internet-hozzáférés termékenységre gyakorolt hatásait vizsgálták egy magas jövedelmű, ám alacsony termékenyséű ország, Németország esetében. A cikkhez 25–45 éves, magasan képzett nők egyén szintű adatait használták fel, amelyekből egy pozitív, ugyanakkor pontatlan kép rajzolódik ki a széles sávú kapcsolat termékenységgel összefüggő hatásait illetően. Megfigyelhető, hogy az említett tényező jelentősen megnöveli egy második, harmadik stb. gyermek vállalásának esélyét, ugyanakkor az is, hogy a 25 év alattiak esetében semmilyen összefüggés nem mutatható ki. További tény, hogy a széles sávú internet egyértelműen megnövelte az otthonról, illetve részmunkaidőben dolgozó nők arányát. Az egyes csoportok eredményei különbözők, a legnagyobb hatást a 30 éves nők körében mérték a kutatók. A szerzők az elérhető szakirodalom alapján három mechanizmus vizsgálatát választották ki, amelyeken keresztül az internet hatással lehet a termékenységre: információ, házasság, valamint a munka és a család egyensúlya.

Megállapították, hogy az elemzés eredményei a harmadik feltevessel állnak összhangban. E szerint a széles sávú internet lehetővé teszi a magasan képzett nők számára, hogy könnyebben összeegyeztessék a munkát és az anyaságot, növelve ezzel a termékenységet. A vizsgálattal kapcsolatos hátrányként említik a szerzők a távmunkáról szóló információk hiányát, ami korlátozta őket a meglévő mechanizmusok teljes feltérképezésében és különválasztásá-

ban, valamint annak dokumentálásában is, hogy a széles sávú kapcsolat hogyan változtathatta meg a munkaképes egyének mindennapi életét. Véleményük szerint egyre több vállalkozás fogadja el az „okos” munkaügyi politikát (rugalmas munkaidő, távmunka lehetősége), így az említett munkavégzési formák termékenységre és egyéb meghatározó döntésekre gyakorolt hatása fontos kutatási irányt jelenthet a későbbiekben.

A tanulmány végkövetkeztetése szerint a nagy sebesséű internethez való hozzáférés elősegítése javíthatja a magasan képzett nők termékenységet, mivel megkönnyíti a munka és a családi kötelezettségek jelentette teher egyensúlyban tartását. A szerzők megjegyzik, hogy ez különösen fontos lehet olyan országokban, mint Németország, amely más fejlett gazdaságokhoz képest elmaradt a távmunkások arányát tekintve. A foglalkoztatás szintjét illetően megállapítják, hogy kicsi, ám pozitív hatása van a széles sávú kapcsolat bevezetésének (a részmunkaidős állások számának növekedése). A termékenységre emellett a német kormány gyermekgondozási politikája is jótékony hatással van: kimutatható, hogy a gyermekvállalás alternatív költségeinek csökkentése jelentős és pozitív hatást gyakorol a termékenységre. Negatívumként ki kell emelni, hogy a széles sávú internet „digitális megosztottságot” eredményezhet, mivel lehetővé teszi a magasabb jövedelmű nők számára eredeti gyermekvállalási céljaik megvalósítását, miközben nem javítja alacsonyabb képzettségű társaik esélyeit, akik kevésbé rugalmas munkabeosztásban dolgoznak.

TÁRGYSZAVAK: internethasználat, széles sávú internet, alacsony termékenység, munka és család, gyermekvállalás, távmunka, digitális megosztottság, társadalmi-gazdasági elemzés, Németország

HORVÁTH BALÁZS

96/2019

Az európai fővárosok rangsorolása a meteorológiai hő- és hideghullámoknak való kitettség alapján

Marek Smid – Simone Russo – Ana Cristina Costa – Carlos Granell – Edzer Pebesma: Ranking European Capitals by Exposure to Heat Waves and Cold Waves *Urban Climate*, 2019. március. 388–402. p.

DOI: [10.1016/j.uclim.2018.12.010](https://doi.org/10.1016/j.uclim.2018.12.010)

Európa felmelegedésével párhuzamosan az egyre növekvő (és elöregedő) városi népesség is mindinkább ki van téve a szélsőséges időjárási eseményeknek. Így például 1950 és 2015 között egyértelműen emelkedett az extrém hőhullámok előfordulása az európai fővárosokban. 2010-ben Moszkvát sújtotta az eddigi legerősebb hőhullám, amelynek következtében több mint tízezer vesztették életüket. A globális felmelegedés előre haladtával az extrém hideg időjárás gyakorisága valószínűleg csökkenni fog, ugyanakkor az éghajlati viszonyok változékonysága miatt lokálisan továbbra is komoly fenyegetést jelent majd.

A tanulmány az európai fővárosok nagyvárosi területeire fókuszál (EU28+ Moszkva, Oslo és Zürich). A szerzők különböző regionális klímaváltozás-előrejelzési modellek (EURO-CORDEX) és a magas üvegházhatású gáz kibocsátást leíró forgatókönyv (RCP8.5 scenario) használatának segítségével azonosították a meleg- és hideghullámokat. Az adatok pontosabb mérésére külön mutatószámot vezettek be (Heat Wave Magnitude Index),¹ valamint a jövőbeli kitettség szempontjából figyelembe vették az adott terület

népsűrűségét is. Ennek alapján megállapították, hogy az elkövetkezendő évtizedekben extrém hőség esetén az összes vizsgált fővárosi körzet sokkal sebezhetőbb lesz. A hatásvizsgálat egyúttal kimutatta, hogy a szélsőségesen hideg időjárás az évszázad közepén még veszélyt jelent majd, ám a fővárosok számára nem ez lesz a legnagyobb veszélyforrás; az évszázad végére pedig ez a fenyegetés valószínűleg teljesen meg is fog szűnni. Ezzel szemben extrém meleg hőhullámokra nemcsak az eddig inkább megszokott területek városaiban (a mediterrán térség, Ibériai-félsziget), hanem szerte a kontinensen lehet majd számítani. A tanulmány szerzői kiemelik, hogy az európai fővárosok szélsőséges hőnek való kitettség alapján történő rangsorolása rendkívül fontos tényező a döntéshozók számára a hővel kapcsolatos halálozások csökkentése, megelőzése érdekében.

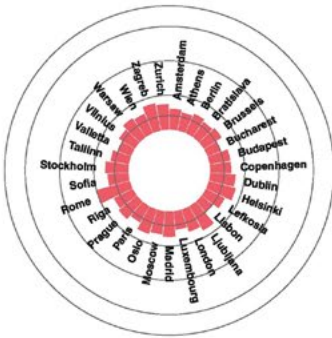
A kérdés tárgyalását a szerzők azért is tartják lényegesnek, mivel az ENSZ 2014. évi jelentése szerint 2050-re a világ népességének 66%-a, 6,3 milliárd ember városokban fog élni.² Ez az arány az Európai Uniót illetően még magasabb lesz; 2050-re várhatóan a lakosság 82%-a lesz városi. Az európai nagy-

A rovatszerkesztő megjegyzései:

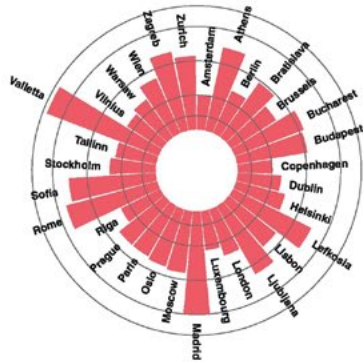
¹ Az ismertetett tanulmány és több hivatkozott forrás részletesebb leírást ad az összetett mutatószám részleteiről (a hő- vagy hideghullám hőmérsékleti tartományai, a korábbi évek maximumaitól és átlagaitól való eltérés mértéke, időtartama az egymást követő napok száma szerint stb.). Az ismertetés végén szereplő ábra a 31 főváros (illetve Svájc esetében Zürich) hőhullámjainak valószínűségét mutatja a XXI. század végéig, amikor és ahol a mutató a számítások szerinti 3-as, 6-os, illetve 9-es fokozatot meghaladja.

² A város fogalmának meghatározását az ENSZ különféle jellemzők (népességszám, népsűrűség, beépítettség, kommunális szolgáltatások, intézmények, a lakosság foglalkozási összetétele és életmódja stb.) ajánlása és figyelembevétele, valamint a nemzetközi összehasonlíthatóság szempontjának kiemelése mellett az adatszolgáltató országokra bízta. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának legújabb (a 2020 körüli népszámlálásokra vonatkozó) ajánlása az egyik lehetséges kritériumként a legalább 2000 fős népességszámot jelöli meg.

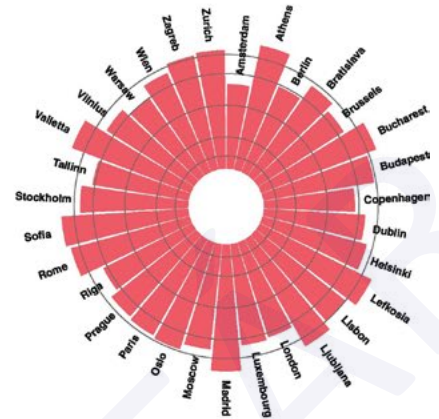
HW of magnitude > 3, 1981 - 2010

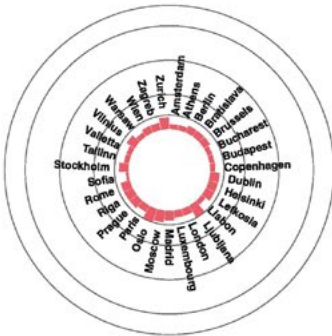
HW of magnitude > 3, 2021 - 2050

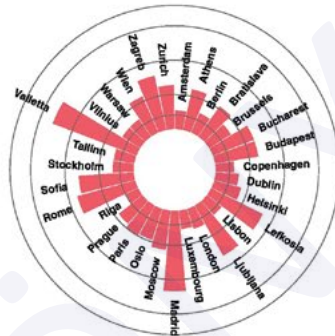
HW of magnitude > 3, 2071 - 2100

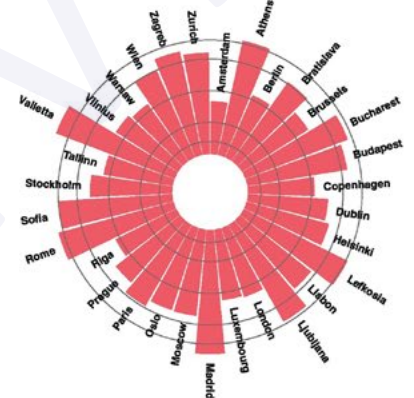
HW of magnitude > 6, 1981 - 2010

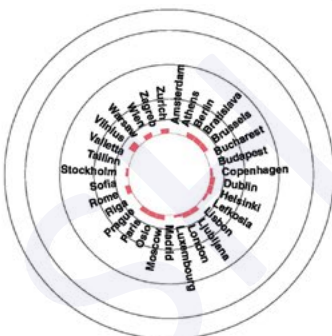
HW of magnitude > 6, 2021 - 2050

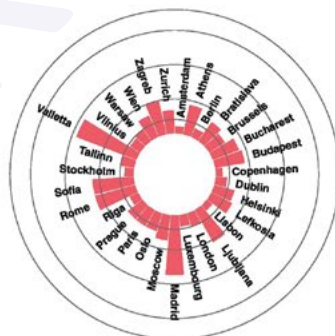
HW of magnitude > 6, 2071 - 2100

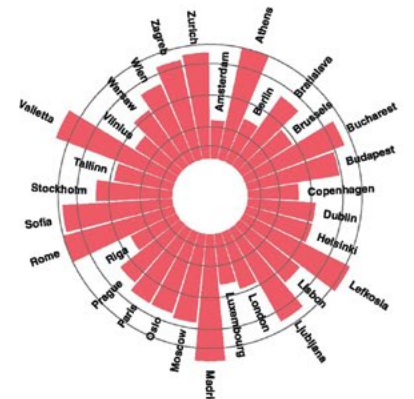
HW of magnitude > 9, 1981 - 2010

HW of magnitude > 9, 2021 - 2050

HW of magnitude > 9, 2071 - 2100

Probability

- 0.9
- 0.75
- 0.50
- 0.25
- 0.1

1. ábra: Hőhullámok előfordulásának valószínűsége

városok – amelyeket a szerzők a klímaváltozás mozgatórugóiként és egyúttal annak elszenvedőiként is megjelenítenek – lakosságának növekedése és a népesség előregedése következtében a jövőben a hőmérséklettel kapcsolatos halózások magasabb kockázatával kell számolni.

A tanulmány megemlíti továbbá az Éghajlat-változási Kormányközi Testületet (IPCC) is, amely a hőhullámokat a klímaváltozással kapcsolatos legfontosabb és legveszélyesebb rizikófaktornak minősítette. A szervezet különösen a városokat érő meleg hőhullámok kezelésére hívja fel a figyelmet, mivel a nagyvárosokban kénytelen a legtöbb ember szembenézni a szélsőséges időjárás e jelenségével. A szerzők megjegyzik, hogy az éghajlati hatások váltakozása nem feltétlenül negatív minden esetben (például a felmelegedés következtében alacsonyabb mértékű a fűtési igény), ugyanakkor a negatív hatások jóval meghaladják a pozitívumokat. Ezek közül többek között kiemelik a hővel kapcsolatos egészségügyi kockázatot, a rossz közérzetet, a rosszabb vízminőséget és a levegőben lévő magasabb szennyezőanyag-koncentrációt.

A cikk kiemeli azokat a csoportokat, amelyek a városi népességben belül a leginkább veszélyeztetettek. Közéjük sorolhatók az idősek, a krónikus betegségben szenvedők, a rossz társadalmi-gazdasági körülmények között és az elszigetelten egyedül élők. A fejlett országokban a lakosság folyamatos elöregedésével a kockázat is növekszik. Ezzel kapcsolatban az is megfigyelhető, hogy a tehetős idős lakosság egy része nyugdíjba vonulását követően elköltözik a városokból. A tanulmány megemlíti, hogy a klímaváltozás a városi lakosság egészsége mellett az állami egészségügyi pénzügyi helyzetére is hatással lesz, ugyanis az európai országok egészségügyi rendszere általában az egész lakosságot lefedi, így a népesség körében esetlegesen egyre gyakrabban előforduló, hővel kapcsolatos megbetegedések is az állami kasszát terhelik majd. Jelen pillanatban azonban kijelenthető, hogy a fővárosokban előforduló halálesetek között elenyésző a hőség okozta hipertermia áldozatainak száma.

A szerzők a tanulmány kapcsán megjegyzik, hogy az nem helyettesíti a város specifikus felméréseket, illetve nem mutatja be részletesen a különböző pénz-

ügyi és járványügyi hatásokat sem. Az eredmények mindazonáltal betekintést nyújtanak az európai fővárosok lakosságának a hőmérséklet jövőbeli megváltozása által okozott kitettségébe. A forró hőhullámok leginkább Madridot, Rómát és Athént érintik majd, de Valletta, Szófia, Bécs, Zágráb és Zürich is komoly változásokra számíthat az elkövetkezendőkben. A svájci nagyváros külön említést is érdemel, hiszen a hőhullámok intenzitása itt a legszembetűnőbb. A tanulmány eredményei megegyeznek a korábbi vizsgálatok méréseivel, amelyek szintén a meleg hőhullámok intenzitásának emelkedését, illetve az extrém hideg időjárás csökkenését prognosztizálták. A cikk mellett a szerzők kiegészítésként egy online programot is készítettek, amelyen keresztül hozzáférhető, elemezhető és letölthető a kutatással kapcsolatos adatok. Ennek következtében egyrészt lehetőség van más tanulmányokkal való összevetésre, másrészt egyéb kutatásokra is ösztönzőleg hathat.

A szerzők az általuk szolgáltatott egyszerű, leíró városi mutatóknak két fő hasznosítási módját látják. Először is, egy friss tanulmányhoz hasonlóan, a felállított módszertan segítheti az európai döntéshozók munkáját a megfelelő stratégia kiválasztásában és a szükséges beruházások rangsorolásában. Másrészt bemutatja a klímaváltozással összefüggő hőhullámok jelentette kockázatokat, elősegítve ezzel a tudomány, a politika és a lakosság közti szakadék áthidalását, valamint a hathatós együttműködés szükségességének megértését.

TÁRGYSZAVAK: európai fővárosok, urbanizáció, népesség öregedése, hőhullámok, hideghullámok, EURO-CORDEX modell, klímaváltozás egészségi kockázatai, halálozás, XXI. század

HORVÁTH BALÁZS